

een menigte adellijke personen en families, veelal met een vanzelfsprekendheid alsof het oude bekenden betreft (met name in de hoofdstukken III en IV), komt de toegankelijkheid van het werk niet ten goede. Voegt men daarbij de soms verre van eenvoudige materie — zoals de discussiebijdragen over de hoofdelingenproblematiek—en Feenstra's nogal stroeve proza, dan mag men betwijfelen of dit boek bij het beoogde, bredere lezerspubliek wel zal aanslaan.

A. J. C. M. Gabriëls

H. A. Diederiks, e. a., *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat. De modernisering van West-Europa sinds de vijftiende eeuw* (Groningen: Wolters Noordhoff, 1987, 452 blz., f59,-, ISBN90 0120740 5).

Het handboek voor de economische en sociale geschiedenis dat vier Leidse historici hebben geschreven getuigt van grote ambitie. Het is een poging een synthese te geven van de economische en sociale geschiedenis van West-Europa die de inzichten van de 'versociaal wetenschappelijkste' geschiedschrijving samenvat. Bovendien heeft men getracht dit in een vorm te gieten die voor eerstejaars historici toegankelijk is.

De opzet van het boek is overzichtelijk. Globaal zijn er twee delen. In het eerste deel, de hoofdstukken II tot en met IV, wordt de 'agrarische samenleving' getypeerd — achtereenvolgens de demografie, de economie en de sociale en mentale structuren — en in het tweede deel, de hoofdstukken VI tot en met XI, wordt de transformatie van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat uit de doeken gedaan. In een drietal kortere hoofdstukken worden de grote lijnen en de onderlinge verbanden nog eens geschetst; dit betreft een korte inleiding (I), een terugblik (XII) en een hoofdstuk dat de beide delen met elkaar verbindt (V). Alle hoofdstukken behandelen de geschiedenis van vier landen: Engeland en Nederland als voorbeelden van een relatief vroege modernisering en Duitsland en Frankrijk als voorbeelden van een latere modernisering.

Zoals uit de titel blijkt, staat één cruciaal transformatieproces centraal in het boek, maar de auteurs hebben zich niet laten verleiden tot een eenvoudige voorstelling van zaken. Voortdurend wordt benadrukt dat ook de 'agrarische samenleving' aan moderniseringsprocessen onderhevig was en dat er verschillende wegen naar de industriële maatschappij waren — de vier gekozen landen getuigen daar van. Simpele feiten en eenvoudige stellingen worden geschuwd en vervangen door complexe concepten en theorieën. Soms stellen de auteurs bijvoorbeeld dat de vier industrielanden steeds meer op elkaar gingen lijken — de convergentietheorie — in andere tekstgedeelten wordt juist weer, naar aanleiding van de these van Barrington Moore, het tegenovergestelde beweerd.

De hele opzet van het boek, zo mag uit het voorgaande blijken, is zorgvuldig overdacht en uitgewerkt. Er wordt een poging gedaan een synthese te geven van de 'grote transformatie' die recht doet aan de feitelijke complexiteit van het proces. Wellicht doet dit (iets) af aan de bruikbaarheid van het boek voor het onderwijs aan (eerstejaars) studenten — vooral omdat er soms veel gebruik wordt gemaakt van het onvermijdelijke jargon — maar dit lijkt een haast onvermijdelijk gevolg van de ambitie van de auteurs.

Een nadeel van de gekozen opzet is dat er wel aparte hoofdstukken over de structuur en ontwikkeling van de agrarische samenleving zijn opgenomen, maar dat er in feite geen

vergelijkbare poging is gedaan een synthese van de economische en sociale geschiedenis van de twintigste eeuw te schrijven door de structuur en ontwikkeling van de 'verzorgingsstaat' door te lichten. De belangrijkste thema's uit de economische en sociale geschiedenis van na 1914 — de invloed van beide wereldoorlogen, de depressie van de jaren dertig, wederopbouw en economische groei na 1945 — komen slechts *en passant* ter sprake. Zelfs de stukjes over de geschiedenis van de vakbeweging en de komst van de verzorgingsstaat gaan grotendeels over de periode voor 1914 — wat op pagina 428 in zekere zin ook wordt toegegeven — en het onderlinge verband tussen deze ontwikkelingen wordt onvoldoende in beeld gebracht.

De verschillende bijdragen zijn bovendien van wisselende kwaliteit. De hoofdstukken over de agrarische samenleving bevielen mij het best omdat steeds veel aandacht wordt besteed aan het synthetiseren van de verhalen van de vier landen. Het meest geïntegreerde hoofdstuk, over de 'sociaaleconomische structuren en veranderingen van de vijftiende tot het einde van de achttiende eeuw' is mijns inziens daar het meest geslaagde voorbeeld van. Juist de twee hoofdstukken waarin de 'grote transformatie' behandeld wordt, hoofdstuk VIII over de industrialisatie en hoofdstuk VII over de landbouw na 1750, zijn in dit opzicht veel minder goed gelukt.

Het zwakke punt van het hoofdstuk over de industrialisatie na 1750 is dat de auteur eigenlijk geen oog heeft voor de rol van de techniek. Elke poging om de feitelijke inhoud van de technische vernieuwingen te beschrijven ontbreekt. De interpretatie van de 'industriële revolutie' is mede daardoor weinig overtuigend; in de samenvatting op de pagina's 313-316 wordt bijvoorbeeld de factor techniek niet eens vermeld! Soms krijgt men de indruk dat de auteur gewoon niet weet waarover het gaat: zo wordt hardnekkig geschreven over het produceren van katoen in Engeland en Frankrijk, waar het in feite om katoenen weefgoederen (of garens?) gaat. Dit misverstand zet zich door in de interpretatie van de daling van de katoenprijs in Engeland, die ten onrechte wordt toegeschreven aan technische ontwikkelingen in de katoennijverheid (290).

Het hoofdstuk over de landbouw na 1750, waarin veel aandacht wordt besteed aan de Nederlandse agrarische sector, kenmerkt zich vooral door een inconsistent gebruik van het begrip *peasant*. Soms beschrijft dit begrip boeren die zelfvoorzienend zijn (262), soms boeren die uitsluitend voor de lokale markt werken (277) en soms in feite alle kleine boeren (273), waardoor het 'kleine boerenvraagstuk' van de na-oorlogse periode plotseling tot '*peasant*-probleem' wordt omgedoopt. De ene keer lezen we dat de *peasants* al tijdens de grote depressie van 1878-1895 *farmers*, hun gespecialiseerde, marktgerichte tegenpool, zijn geworden, later blijken ze in Duitsland en Frankrijk na 1945 nog springlevend te zijn. De wijze waarop dit begrip hier gebruikt is, is er in mijn ogen bijkans dodelijk voor.

Het eindoordeel over het handboek is dus gemengd. De opzet is ambitieus en weloverwogen. Er wordt over het algemeen een breed, genuanceerd beeld gegeven van de economische en sociale geschiedenis, een beeld dat gebaseerd is op de recente theorievorming. Uit een aantal hoofdstukken blijkt mijns inziens echter dat de auteurs niet even goed vertrouwd zijn met alle behandelde onderwerpen. Vooral de hoofdstukken over de economische en sociale geschiedenis na 1750 hebben daar onder geleden en zijn daardoor vaak oppervlakkig. Als deze tekortkomingen door begeleidende colleges opgevangen worden, dan is het boek als handboek bruikbaar.

J. L. van Zanden

Th. H. Lunsingh Scheurleer, e. a., *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, IIIa en IIIb, *Meyenburch* (Leiden: Afdeling geschiedenis van de kunstnijverheid Rijksuniversiteit Leiden, 1988, 844 blz., ISBN 90 6471 214 X en 90 6471 215 8).

Deel III van de zesdelige serie *Het Rapenburg*, waarin het Kunsthistorisch Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden de resultaten publiceert van een langlopend onderzoek naar de geschiedenis van de wooncultuur aan Leidens belangrijkste gracht, behandelt de huizenrij tussen Groenhazengracht en Doelensteeg, de gebuurte die vanouds werd aangeduid als 'Meyenburch'. Dit gedeelte van het Rapenburg telt thans zeventien panden (nummers 25-57). Van elk van deze panden wordt, op dezelfde wijze als in de vorige twee delen (zie *BMGN*, CI (1986) 631-632 en *CIV* (1989) 248-249), eerst een overzicht gegeven van de eigenaren en/of bewoners. Vervolgens komt de bouwgeschiedenis en de inrichting ter sprake, waarna nog in het kort wordt stilgestaan bij de huidige toestand van ieder huis, zowel van de gevel als van het interieur. Aanwezige boedelinventarissen en overzichten van kunstbezit van de desbetreffende panden zijn integraal als bijlagen opgenomen.

Evenals het in deel II beschreven huizenblok werd ook de gebuurte Meyenburch lange tijd beheerst door een groot middeleeuws vrouwenklooster, namelijk het omstreeks 1450 door de zusters van Sint Hiëronymus gestichte klooster Roma. Nadat dit uitgestrekte gebouwencomplex onder druk van de gewijzigde politieke en godsdienstige situatie door de bewoonsters was verlaten, besloten de Staten van Holland het in 1575 te verkopen, om uit de opbrengst de salarissen van de hoogleraren aan de pas gestichte Leidse universiteit te kunnen betalen. Zo kwam het voormalige klooster uiteindelijk in handen van leden van de familie Knotter, die een gedeelte ervan gingen bewonen. De naar alle waarschijnlijkheid cryptokatholieke Knotters stonden in de eerste helft van de zeventiende eeuw toe dat lutheranen, doopsgezinden en vooral remonstranten van de gebouwen gebruik maakten om er samenkomsten te houden. In de loop van de tijd raakte het oude kloosterterrein steeds meer opgedeeld in afzonderlijke stukken die, na aanvankelijk te zijn verhuurd, tussen 1651 en 1659 een voor een van de hand werden gedaan. Bijna al deze percelen werden opgekocht door Leidse aannemers zoals Willem Wijmoth, die hier nieuwe huizen lieten verrijzen. Aantal en uiterlijk van de panden die wij heden ten dage aan dit deel van het Rapenburg aantreffen, zijn dan ook in belangrijke mate door deze projectontwikkelaars *avant la lettre* bepaald.

Terwijl aldus op de plaats van het voormalige klooster twaalf wat kleinere, enkele woningen verzezen (nummers 35-57), werden naast dit terrein vijf grotere, dubbele panden gebouwd (nummers 25-33). Onder de laatste neemt het huis op de hoek van de Groenhazengracht een bijzondere plaats in. Hier verrees omstreeks 1655 de zogenaamde Bibliotheca Thysiana, genoemd naar de jong overleden geleerde en bibliofiel Johannes Thijs. Deze had testamentair laten vastleggen dat zijn boekenverzameling na zijn dood 'tot publycke dienst der studie' (80) in een speciaal daarvoor met door hem nagelaten kapitaal te bouwen bibliotheekgebouw moest worden ondergebracht. Zowel het exterieur als het interieur van dit fraaie voorbeeld van Hollands classicistische bouwkunst hebben de tand des tijds goed doorstaan. In het vorige deel was dit voor professor Terwen al aanleiding de gevel van het pand in zijn algemene inleiding omstandig te prijzen (II, 5, 10, 16), en ook nu zijn bij de beschrijving van het bouwwerk superlatieven als 'een architectonisch monument van uitzonderlijke betekenis', 'een exemplarische uitwerking' en 'een perfecte mathematische harmonie' (88) niet van de lucht.

Waren het met name de aanzienlijken die de grotere panden bewoonden, in de kleinere panden op het voormalige kloosterterrein vinden wij vooral vertegenwoordigers van de sociale subtop,